

ԲՐՈՐՅԱԿԱՆ, ՌԻՍՈՒՄՆԵՐԿԱՆ, ԿՐՈՒԵՍԳԻՏԻՏՆԵՐԿԱՆ

Ժ Գ. ՅԱՐԻ 1899

Յարկիսմ 10 ֆր. ոսկի — 4 դր.:
 Անդամանայ՝ 6 ֆր. ոսկի — 2 դր. 50 կ.:
 Մէկ թիւ կ'արժէ 1 ֆր. — 50 կ.:

Թիւ 5, ՄԱՅԻՍ

ՈՐ ՓՈՐՄՈՒՅՑՈՒՄ

ԳՐԱԿԱՆ

ԽԻԿԱՐ ԵՒ ԻՐ ԻՍՏՈՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

(Հարմարութեամբ)

ՁԻՏ

Թարգմանուած՝ «Սփոս» իմաստայն կ'ընծայուի՝, անուն մ'որ որքէ բան չէ բայց՝ «Եսովպոս» ի աշակերտութիւնը: Ասորաց լայ արքէն «Եսովպոս» ալ կը կոչուի Եսովպոս: Եսովպոսն առակաց որքի խորագրութիւն մը կամ յարասութիւն մը յորինած է Իգնատիոս սարկաւազ թ Կ. Պոլիս, յետոյ մտարապոլիտ Եփիմոյ (Թ. զարսան), որուն գործքը մ ինննայի կայսերական դատան մէկ ձեռագրին մէջ Բարձրագոյն անուամբ է: Աւելի ուշ Գեորգ մա-

1 «Սփոսագրի» առակաց մասին տես՝ Կրտսերախեր, էջ 894-5, որ ձեռն գրուած են Հրատարակութիւնը, թ Բիթ արքէ Chr. Fr. Matthaei, Syntipas philosophi Persae fabulae. Lips. 1781 եւն: Ասորքէն «Սփոս» առակիքը Հրատարակ. Jul. Landsberger, Mathle de-Suphus, die Fabeln des Sophos, syr. Original der gr. Fabeln des Syntipas, Posen 1859. գործքէ՝ Fabulae aliquot Aramaeae 1846. նոյն անվին գրութիւնն է թերթին ZDMG, 1858, p. 149-159, գործքէ՝ Geiger՝ տես, 1860, էջ 586-93 եւ ուրիշներ: Գննութեանց մէջ յիշէր H. Grauert, De Aesopo et Fabulis Aesopiis, Bonnae 1825, եւ նմաններ:

2 Ա. Բայր Իր «Ասորական Մասնագրութեան Պատմութեան» մէջ (W. Wright, A short History of Syriae Lit. Լոնտոն 1894, էջ 241-2) կը նշանակէ որ «Եսովպոս» կոչուի յաճախ Եսովպոս լայ. այնպէս որ կայ մ'ըլլաւք է նաեւ այն վեպին մէջ որ կ'որ «Պատմ. Եսովպոս» եւ Եսովպոսը յարմարաբար պարտէ, կը գտնուի Պերսիէն ձեռագրի մէջ (Alt. Bestand 57, թէ՛ 16-57), առտի շարք մ'եսովպոսն առակին արած Հրատարակած է Ռեդիգեր (Rödiger, Chrestomathia syriaca, Բ. տպ. էջ 97-100) «Եսովպոս» կրկն շարք առանձին ունի նաեւ կեփրիթի Սիկոպոս ձեռագրի (տես Հարրիս, էջ 119) նոյնպէս Պերսիէն Թ. 336 (Սփոս) եւ ուրիշներ: Ըստ այսմ նաեւ ձեռագրի Սիկոպոս զատմութեան կից ունի Եսովպոս առակիքը: Տես նաեւ Մայրեր, էջ 184:

3 Իգնատիոս Եսովպոսն առակիքը շատ անգամ լայ տեսած են (տես Հրատարակ. Մասնագրութեան, թ 11 և 1505). ամենէն կատարած զորքն է՝ C. Fr. Müller,

Եսովպոսի անունը քանի մ'անգամ միջնայնից, իւր վարուց Գունէ մէկ մասը Խիկարայ զարուցին վայնէն ձեռուած ըլլալով: Եսովպոսի Հուշիկը Հիմնուած է իւր Առակաց վայն, որոնք բազմաանակ քանիս

Հանդիպած են միջին մեզի Համիրին Թաղլով Տիները՝ միայն իրականութեան ժամանակէն բազմաթիւ խորագրութիւններ եւ Առակաց այլազան Հաւարումներ կ'ըստ են, ամենքն ալ Եսովպոսի անուամբ: միւս կողմէն «Սփոս» կիլիկասիայի (Բարք Եւթն իմաստարկաց) անուամբ անգամ՝ կը գտնուի Եսովպոսն առակաց Հաւարումն, որ Թ-ԹԱ. գործքուն մէջ տարբերէին

1 Հմտ. Krumbacher, Geschichte der Byz. Lit. Միւնխեն 1887, էջ 906, 908, եւ այլն:

2/35

աննազիր Թ. Գ. Կարու՝ իրրեւ պատրիարք Գ. Պոլոյ (1283 — 89) Գրեգորիա յօրհնած է նշնյուէս յարասութիւն մ'Առակաց, որ սուկաին անուից է: Եթէ աւելի նորագոյններ ալ յիշել ուզենք՝ կրնանք անուանել Գեղարքայ Եղարկացի († 1580) քրծն, որ Եոզկույց է: Բարբրիոս, առակները ստացալովս է: Թողուք յիշել բազմաթիւ նման գործեր՝ Տին ու նոր փրայեղութիւններ, Թարգմանութիւնք քիչ շատ ավել լեզուս, քննութիւնք եւն: Հայերէն ալ ունիք Եսովոսի Առակները գանազան Թարգմանութեամբ, նաեւ պատկերազարդ սպագրութեամբ:

Սախյան Տոս անգի Տամար Հետազոտարական շին «Եսովոսի» առակներն եւ իւր Հեռեւորակներն փեզրոսէն մինչեւ Լաֆնդէն, Լեանիզ ու Կոնիւլ՝, այլ իւր կէնս-բն-նիւնը, այն ալ այնպսակ ժառգ. լայն զի՛ ինչպէս քննարարութիւնը ջուշուջուց է, Եսովոսի ինքնին առասպելաւ անձնատարութիւն մըն է, որուն մասին Տինը շատ բան պատմած են՝ գանազան աղբիւրներէ քաղելով եւ «Եսովոսի» մը

Ignatii Diaconi tetraetichia Iambica, Kiol 1886, եւ O. Crusius, Babrii fabulae Aesopaeae, Լյուպօք (ԸԳ մաս Լով), Մնացեալք անս Կրու. մարտեր, էջ 717:

1 Տոս Կրու. մարտեր, էջ 477:

2 Գեղարքայ սառչ Հրատարակած է P. Lambros, Թ թերթին *Δελτίον* եւն, Աթէնք 1896 (Ե. արտի. էջ 1-102): Տոս Կրու. մարտեր, 898: — Ընգրգ՝ Եսովոզ ալ քրծ յայն ժամանակներէ կոչած են (Հճմ. Կրու. մ. էջ 782): Միւս կողմէն առակագրութիւնն Տարգմ. գրասան կոչած է որ իրեն վերագրած են նաեւ ըստդոյնն ասոր ին. թեր. պոչուն նոյն իսկ Առեւտարէքը (Հճմ. Baldof լատիներէն Alter Aesopus, անս Keith-Falconer, Kallilah and Dimnah. Կն. Բրիթ. 1885. էջ 46): Եւ ուրչ նմաններ՝ քարքը Տոս յիշէն աւելորդ կը Տամարիք:

3 Առակք Եղարքոսի Փոխ. Կոչույց, Թարգմանեալ յանգլիէրէ քարքուայ Է Տոյս՝ Սեպ Մարգարոս Լաճրեւանեանց. որ արքայեալ է վերայ իտալական օրինակին Բ. Կ. Կոմարու վարչպետէն Երզրպետեան, եւն: Քրեւոս 1784: — Առակք Եղարքոսի, Թարգմանեալ էր գաղղկական լեզուէ, յանգլիամբ ասանալ որ իտալացի եւ բարբարական իտալացի, Բ. Միմոս վարչպետէն Քոչկեան, Վենետ. 1818. 2-րդ քրծ. սոյ. 1860: Հնիցորդք սոյ. 1896 (պատկերազարդ, 80 էջ 54): — «Հայկ. Մասնագրութիւն» (Վենետ. 1883, էջ 165) կը յիշէ նաեւ «Եղարքոս, Հասընալ որ առակք եւ առակք գեղական սառչս, պատկերազարդ, Ս. Պետերք. 1859», քոր անոն չիւն: — Հճմ. նաեւ Միջերկրեկեան յարեւն քճ. «Գոչ. Միխիմոսը, Ոչտուկանուս եւ Եղովոսոս ընտր առակները, Թրգգ՝ Բուռն 1878: (սոսոր մասին անս մասնագրութեան Բ. Փորթը, 1879, Գ. էջ 143—50):

4 Առակք ալ Տոս Թարգմանութեամբ ունիք: Այսպէս՝ «Փեզրոսի սպասարքին Ա. Գոստանց ինքնակալ առակք» (անգլիականը) Թրգգ՝ Հ. Եղարքոս արքայ. Հիւր. միւլ. Վենետ. 1855, 80 էջ 108: — Առակք Լաֆնդէնէն Թրգգ՝ Ա. Մ. Գոստարալեան. Վենետ. 1894, 80 էջ 478: — Առակք Թոմ. Քուլիով յինն զիրոս Թրգգ՝ Գրք. արքայ. Ամստըման. Գ. Պոլոս 1870, Բ. սոս. Իլմ. 1890. 80 էջ Կր. 408 (Հճմ. նոյն Թարգմանին «Հասընալ որ առակք Քուլիովն սոյ. Քեչուրեան. Թարգմանութիւն մ'այլ անի Քուլիւրեան Հ. Գ. «Առակք Եսովոսոսը» եւն. Վենետ. 1878, էջ 85 եւ նմաններ, քոր որ. Եոզ. Յեր. Մրտաբանան, «Իտալի առակներ Եղովոսոսի եւ Քուլիւրի» եւն, Ռուսով 1880, 8՝ էջ 170 եւն):

վրայ յարմարեցնելով: Անկէն աւելի նշանաւորն եւ ավելն տարածուածն է այն կենսագրութիւնը, քոր իմարտած է Կրուսի՝ Միջերիմա Պրոնուրէն (*Πλανουδης*), իբր կրճուար՝ Մանուէլ, որ ՚Կիկոմիդիոս ծնած է 1260-ին, սպարած Գ. Պոլոս եւ Տոս մեռած 1810-ին: Աշխուար Բիւզանդեան մասնագիր մըն է՝, մանաւոր իբրեւ Հճուս լեզուի էր Թարգման բազմաթիւ լատիներէն գրեալու. ցածցաւ կերպարանք մի վերջին ժամանակի Բիւզանդեան գրականութեան մէջ: Պղանուրէսի կը արուին արք նաեւ Եսովոսի առակներու յարասութիւն մը եւ «Վարք Եսովոսոսի», ինչպէս նաեւ յանուան առանձներու Հարաբան մը եւն: Այլ վարքը՝ բազմաթիւ գլուխներու բաժնուս կը պարունակէ այն ավել զտոյններն որ Եսովոսոսի վրայ յարմարուած են, եւ շատ տարածուած է՝, բազմաթիւ լեզուներու Թարգմանուած նաեւ Տայերէն, եւ Եսովոսոսի քննույց կողմինէ յասանաւ սուսնապարտան է, մանաւոր այն մասն որ յսկարու Տոս կապ անի. վասն զի արգեանք վերջին գլուխներուն մէջ «Եսովոսոս» անուան սակ յիշուայ

1 Այս անկէն եւ իւր գրք Թեանց մասին մանրամասն անս Կրու. մարտեր, էջ 90—100, 548—5 եւ սյուրբ յանախ: Յաստարեալ Եսովոսոսի կենսագրութեան մասին, անոր Հրատարակութիւնը, Թարգմանութիւնն ու քրծնութիւնն՝ անդ, էջ 897—8, ասորի զիտար օրներէն մէկ քանին կը յիշէք պատեալ սալբարեմը:

2 Ըստ յանախ Հրատարակուած է, Ի վերջ առ A. Eberhard, *Fabulae Romanenses*, Լյուպօք 1872, Լար. Գ. 228—305: Սակ ասան է Լարթի յիկորայ 182-րդ քրծ. գրու. թերթին. (էջ 119—124, Գլուխք Ի. Գ.—Լ. Բ.) Քայց Եսովոսոս վարքը կը նաեւ Իբրէ իմարտութիւննէն: Սոսովոս ուրչ ընտրի Է Հրատարակ. Բ. W. Westermann, *Vita Aesopi*. Բուրսլիպ 1845, էջ 7—57:

3 Երտարչն եւ բազմակն բազմաթիւ իւլաներէն Թարգմանութեանց հիւր կը Տամարսի Rinuccio d'Arezzoյի լատին Թարգմանութիւնն որ 1446ին կոչած է պիտիտի յայն ընտրի մէ վայելն որ կրտար արտեր իմարտութիւն մըն էր: Իսպորէն յուրերէն Թարգմանած էր Ալքարնիկոս Կուկիոս (սոյ. Վենետ. 1543), նոր յանարեն վարք մ'ալ սոյ. Վենետ. 1788: Բուլգար-սլովենական Թարգմանութիւնը Հրատարակած է Գ. Սերկի՝ որուն կից է լատիներէն Թարգմանութիւն մը նոյն ընտրին իմանովը՝ Եսովիւն («Յարեպքը սլուական բանագրութեան», Լար. Կ. 1884, էջ 89—89): Յունիերէն Թարգմանութիւն մ'ալ (սոս O. Blauh յարուանն Բ ZDMG, 1874, էջ 572—5) ինչպէս նաեւ առակներէն եւն եւն (սոս Կրու. մարտեր՝ անդ, եւ Ի վերջ սյուրբ Grösse, *Lehrbuch einer allgemeinen Literaturgeschichte*, II, 2. p. 113—6 եւ սյուրբ):

4 Ըստաներ արչն յաստարեալ լեզուներէ, յասկուէս անցն ար յիկորի ինքրով քրծած են. Մայրենիներէն զիտար օրներն ալ գտնե Հարեւանցի: Աշխուար գրք Թեանց մէջ յիշէք J. Zündel, *Aesop in Aegypten*, Թ պարբերականին Rheinische Museum, V (1847), p. 422—456. — O. Keller, *Untersuchungen über die Geschichte der gr. Fabel*, Թ պարբերականին *Jahn's Jahrbuch* «Supplementband IV (1861—7)», p. 361 եւն: — M. Gaster, *Litteratura populara romana*, Բուլգար. 1883, էջ 104—113 (առ. մանական իմարտութիւնը մասին), նոյն անկէն Greeko-Slavonik, Լեւո. 1887, էջ 112—115: Արիւր բազմաթիւ գործերը ար ան ար յիշէ չիւք կրտար. (սոս W. Engelmann, *Bibliotheca scriptorum classicorum*, I, 8 (1880), p. 114 եւն, Կրու. մարտեր, Մայսներ եւ սյուրբ):

զայոցն է, զոր կը կարգահեր: Եւ որովհետեւ ժողովարտ Պաշտնադէտն հոս հնազանդ աղբիւր մը օրինակած է, շատ շատ նոր խմբագրած, այս մասն իրենէր աղբիւր մէն է խիկարու զայոցն թնուած թեան համար: Բարեբախտարար է. Մինտս Բժշկեան թարգմանած է Պղնձաուղբն այս գործը, թէեւ գղ. թարգմանութեան վայոցն, որով պարզ չից հոս երկար լսուով բերել այս պարտեաները. ուստի միայն քանի մը կարելոր կետերը յիշելով կը շատանաիք:

Եսովկայ վարքին մէջ երկու իրարմէ շատ տարբեր մասեր կը գտնուանուն: Սիկզզն մինչեւ ի՞նչ գրեւ կը պատմուի Եսովկայ անցնցած վարքն քսանութնս փրկութեանի հետ եւ Միւրիկ կրտսն թագաւորին քով: Արքիւն մասն ալ (գլ. 19, հոյ թրգմ. Խմ.—Ի՞նչ) կը պատմէ Եսովկայ մասն «ի Դեմոսիոս կամ Դիլիփի: Երկուքն ալ որես յուսնակուն նկարագրու են՝ որչափ ալ թերեւս հոս հոն օտար նիւթեր մտնուած ըլլան: Բայց այս երկուքն մէջ կայ բոլորովին արեւելեան նկարագրու մաս մը, ուր յանկարծ Եսովկայս Բարեկուն ու Եգիպտոս կը փոխադրուի, ուր՝ ինչպէս լու. կ'ըսէ Բարեկուն (էջ 179) Եսովկայս իբր արեւելեան մեզ մը կը ներկայանայ: Ահա այս միջանկեալ մասն է որ կոպ ունի խիկարի հետ, կամ լու. եւս՝ խիկարայ վարքն է ամէն մտնումսութեամբ, քանի մը մանր կետերու մէջ միայն քիչ մը շեղելով: Միայն անուանները փոխուած են, խիկար եղած է «Եսովկայ», Ղաթան՝ «Եննոս», Ղարուսան՝ «Հերմիպոս», Սենէքերիմ՝ թագաւորը՝ «Լիգերոս», իսկ Փարաւան անունն է հոս այլուստ ալ ծածոթ՝ «Կեկանեարտ», ասուելք:

Եսովկայ-խիկարու այս մասն համառօտի հետեւեալն է: Եսովկայ կ'ըլէ Սամուէն եւ շատ տեղեր պարտելով ի վերջոյ Բարեկուն կ'երթայ, հոս ալ իր իմաստութիւնը կը յայտնէ եւ Լիգերոսի (Ա-

ւիթոս) Բարեկունի թագաւորին քով կը մտնէ: Այն ժամանակ թագաւորնեղն իրարու առաջինը եւ հարցունները կը խարբէն, որոնց կ'ըէ մէկը չկարեւար լուծուած տալ, սուրբ վճարել կը ստեղծուի: Լիգերոս շատ համակ եւ սուրբոր ստացալ, քոլն ունենայով Եսովկայս իմաստունը: — Այսպէս յառաջարկանութիւնը՝ որմէ ետքը կու գայ բուն պատմութիւնը՝ լուս խիկարայ:

Եսովկայոս որդի չունենայով որդեգիր կ'առնու զՆնոս («ՆՆՈՍ, այլ օրինակ՝ ԱՆՈՍ», ագնութեանի մ'որդին'), բայց շուտով կը ստի Եննոս անկարգութիւններ ընէ՝ Եսովկայ մէկ հարգին հետ: Եսովկայ անէն կը մերժէ զՆնոս, որ զրէժ առնելու համար կեղծ համակ մը կը գրէ Եսովկայ անուամբ եւ անոր կերպով՝ որով Եսովկայ մասնը կ'երեւայ: Լիգերոս իմանալով կը բարկանայ, կը հրատարակ Հերմիպոսի («Երմիպոս») օպաննել զԵսովկայոս: Բայց Հերմիպոս կ'ապաւտէ՝ ծածուկ պահելով զԵսովկայս գերեզմանի մը մէջ, իսկ Եննոս կը տիրէ Եսովկայի տան եւ կ'առնուոց:

Եգիպտոսի Կեկանեարտ (Նեքտեաթն) թագաւորը լուրով Եսովկայ մահը՝ նամակ մը կը գրէ Լիգերոսի, ճարտարագետներ ուղղելով որ աշտարակ (պորոս) մը շինեն որ ոչ Երկրեղն գալի եւ ոչ գետինն, նաեւ իմաստուն մ'որ իւր հարցանոց պատասխան տալ, այստ թէ ոչ սուրբ տալու եւ Լիգերոս նեղ կը մտնէ՝ իմաստուն մը չունենայով: Այն ատեն Հերմիպոս կ'իմացնէ որ Եսովկայ կենդանի է: Լիգերոս կ'որոշանայ, Եսովկայ կը քարնէ իւր ստացուածքն եւ պատիւը իսկ Եսովկայ յանէն կ'առնու Կեկանեարտի պատասխան տալ: Եսովկայ քարնալ ասէն կ'առնու զՆնոս եւ անոյ յիշուար ըլլալով՝ գիշերիկ խրատներ կու տայ անոր (հոս կան 15 կտոր առանձնեք): Եննոս այս խրատներէն այնչես կը զգասուի, որ արտի ցաւէն քիչ ժամանակէն կը մեռնի:

Եսովկայոս հառաքներու կ'ապարէլ արժուի շորս ձառ որտա՞լ գանձը սնոց, ու «Ինչպէս կ'ըսուի, այնպէս կրթեց, որ ինչիս ամենեւեկն հաւաասալի շերեւառ» (ձեր ով քանս ու մե քեւծոմեւսոն էջել), մինչեւ վերեւ գիշերեւ գաղտնաբեր (Ծնւա-

1 «Ա՛րք Եսովկոսի շարագրու հնչեաներն է Մարտինոս Բաշտուէն, Թրգմ. Հ Մինտս Բժշկեան՝ Առաջ Եսովկոսի, եւս, Ձեռն. 1886, էջ 3-86: Սիկզզն ոս Ծածոթութիւնը կը գանձեր. «Բաշտուս Մարտինոս որ յոյն կրօնագ, որ հին բաներու արեւելի ըլլալով փրկութեաներու օտանուարները ծագել է գիրք շրու. յետոյ Եսովկոսի վարքն ալ հին գրեանք մէջն եւ հիններու բերն ըլլալով շարարեց, որ Բաշտուէրն ընտր թարգմանան ըսելով՝ մեր ալ աշխարհարտ գործուցեր: Գերբույ թէ մեր մէջ ալ հին ատեն թարգմանած պիտի ըլլայ, ժամ մէ հին գրեանք մէջ Եսովկոսի քաներն կը գտնուին:— Գաղտնաբերէ թարգմանուած այս աշխարհարտ ստեղ անչ բաւական արտեր ընտրք մը կը ցուցնէ քան այն սովորական ժողքը չոր փրոջիւղու յերհարգ հրատարակուց: Երեքհարգի քով խիկար-Եսովկոսի վարքը կը սօր ի՞նչ գլխով:» Յետոյ ելու ալ երբէն քոպ որչարհ աննոցն պարտեցալ՝ ամէն անչ փրկոտոյցից հետ հակամարտել. եւ գալով Բարեկուն, եւս (ու յոյ. Թրգմ. էջ 84: Ի՞նչ զիտու կենէ): Երեքհարգի քով կը լինայ խիկարայ վերաբերուլ մասը լի գլխով, իսկ Բժշկեանի թարգմանութեան մէջ Ի՞նչ զիտու (էջ 77): Երկուքն ալ միջ յայնպէս վերախաւով, կան զիտո քանանան եւ նաեւ բարբիւն մէջ իրարմէ անչ անչ շեղելով. բայց մեր նպատակն համար աննոցն է այս պարագան: Կոյն բանն է հայերն ալ նախանայ մէլ:

1 Այս առաջին շեղումն է: Խիկարու վեպին մէջ՝ Կաթան քեարքի է խիկարու, հոս Եննոս սրբապետ չէ Եսովկայ, այլ օտար ագնութեանի մը զուուրը (Յոս սոն տոն սոյնսոն, «Ծոնս արև»):

2 Այս ալ («Ի տնի տոն տոթոն») վեր շեղումն է: Լուսապն է խիկարու վեպին «գեանագործ» անոր ասն ստիւտակ, ուր կը պատմուի խիկարու:

3 Եսովկոսի թիւն մ'ալ այս է: Խիկարու վեպին մէջ Կաթան կը մեռնի խիկարի Եգիպտոսնի զաւակէն ետքը, նախ պատիւ կրելով՝ իրարմէր ըսած ասէն: Բայց աստի խիկարի բուն իրաւանքը նախ գրուած են հոն՝ ուր յարտու է, այնքան երբ խիկար կը կրէժ զԿաթան: Գարնակ Եսովկայ այս 15 առանձնը կամ իրաւանքն անոյն են համաստակութեամբ խիկարայ առանձներուն: Հոս ալ կայ այն առանձն թէ «Ըրան արհն կեր կու այս անոր, եւ Ծածոթներ»:

4 Աշտարակ է այս իտքը, այնու որ կը ցուցնէ թէ Պղտկոսի թէեւ չէր իրար հաւատար պատմանութիւն, հաւատարմութեամբ օրինակած է. աստի ստուգիւ հաւ-

պէս՝ կարած՝ որոնց մէջ տղաք կային, կը թռչէին: Այսպէս պարտաւորած՝ ձնեան անցնելէն ետքը գարնան կ'երթայ Նախապետ:

Հուն՝ Երկրայդ պէս՝ նոյն Տարջման կը ստեղծուի պատասխանել Ետմզոյ, այսինքն թէ՛ Փարուսն որոնք նման է: Երկու անգամ կ'ըլլայ Տարջման, որուն կը պատասխանէ նախ թէ՛ Փարուսն կը նմանի գարնան արեւուն, իսկ իշխանքը առաջացայ զորեւնոյ՝: Երկրորդ անգամ թէ՛ Օրմանն էս արեգական, եւ իշխանք՝ ճառագայտիցն, իսկ երբ Փարուսն ինք զինք Լիգերուէն վեր կը Տամար, կը պատասխանէ Ետմզոյ թէ՛ Լիգերուս լայն (բ'ու), է, իսկ Նեփեմեարուս խաւար (Հոփոս): Ետայ՝ ինչպէս Երկիր՝ կը շինէ յառարարի, այսինքն կը թռչին արծեւեւն, իսկ գամբիւղի մէջ եղալ տալը կը պրական թէ՛ «Բերքը մեկը քար ու կիր եւ փոյսն (ծո՛տս զմն լիծոս, ծո՛տս քրուս, ծո՛տս Հոլա), այնպէս որ Նեփեմեարս կը գործնույլ այս՝ թե՛ Ետար մարգարէն, վրայ: Ետայ կ'առաջարկէ ըստէ՛ կայ Տանեւելի թէ՛ ինչպէս կ'ըլլայ որ Երկիրուսի մասաւեւները (Յիլաւա էքոս) ըստով Բարեկերի արու ձնը Երկնիցէն շաւտով կը յարանս: Ետմզոյս ալ Երկիրի պատասխանը կ'ընարէ: Երկրպետացոյ պաշտած կառուս (ալլուսոս) մը բռնելով կը գանակածն ըստով թէ՛ զինքն Բարեկերի քացած եւ Լիգերուսի քաղաքը իրարան է. երբ կ'ըսեն թէ՛ կարելի չէ այս, կը պատասխանէ թէ՛ այնպէս կարելի է ինչպէս Երկիրուսի մասաւեւներուն յարանոյն, եւն: — Արջուսի Նեփեմեարուս Երեք քաղաքէն (ձփ՝ Միւսուս քաղաք) կը կանչէ «սփեկտական Տարջմանի Տմուս անձնիցն» Ետմզոյի Տեա զի՛մարտեւելու Տամար: Մին կ'ըսէ թէ՛ իւր սատակած զինքը խաւարած է որ Տարջուսներ ընէ, որուն կը պատասխանէ թէ՛ Առասուած անձնապէտ Երջուսի՝ Տարջուս ընելու Տամար զանի խաւարելու պէտք չի կենար ունեւնոյ՝: Արջը մը կը Տարջունէ տարակն սակակի, այսինքն թէ՛ «Մեծ աստար (նսւս) մը կար, մէջը մեկը սեւ (ստլուս) աստակերկուս է Կաղաղով, ասին մէկն երեւուս գերան (ծուս):»

դոյն գառաւոր մ'անէր ասինք, ոչ թէ Բոքը կտցան է Երկիրուս զրոյն Ետմզոյի ժող:

- 1 Այսպէս յոյն՝ ծննդ (պարի, քառի, Կոլով), զոր Մեմորի (էջ 180) Bailion կը մտնէ. յամենայն դեպս ասպնդն է յունիք գամբիւղ ըստն եւ ասին ինչիք մաս՝ աստեղծն տալըն գամբիւղ մէջ գրական եւ արեւեմեարս վրէն կտրուած, քան իրկարուս վրէն մէջ «արիւսն կամ ստակ կերն» արեւտակ կանալը դրական եւ անոյն մէջը տալըն Հաս Նախնականին ունիլ մընարս է՝ Ետմզոյս:
- 2 Այս ալ չկուս՝ մին է: Երկրորդն ըստ Փարուսն նման է՝ «Գարալոյ, կամ Գարուսն (Երեւան) եւ ինչպէսն Ետմզոյն գարնան: — Նշանուս Լիգերուս՝ Մայր, եւ Նեփեմեարս՝ Տանեմատու թե՛ Ետար աստարիցն՝ Ետար, ԵՄՊԵ աստարեար թիւն մ'ունի իրկարուս քրոյնցն, ուր Սնեկերիքի՝ «Բէլեի», եւն:
- 3 Երկիրուս մէջ կը պակտի տղ պարագան, բայց այս՝ ինչպէս նաեւ աստարիցն մէջ կտար անձնը՝ մեծ բանեւ ընէ:
- 4 Այսպէս նաեւ յոյն բնագիրը (ծածեա πάλαις էջոր), բայց անշուշտ անարմար է այս «քաղաքներ», սեան մը կրայ: Հարիս (էջ 123) կ'առաջարկէ կարգաւ սննդ (փեղիքն եւն), որ բուն ասինք լուս է: Ընդհանրապէս իր-

ունէր, եւ երկու կանուցը կը պարտէին շարս դին, Պատասխանին ի Տարիք նոյն է. աստարի՝ աշխարհս է, սինքը աստին, «քաղաքները»՝ ամիսաները, փրանք՝ օրերն, երկու կանուցը՝ զորեւն ու պիշեր: — Արջուպէս աստըք արտաւան Տաման կ'ըլլայն կը գնին Երկիրայցիք որ Ետմզոյս առաջ, արիւթիւն մ'ընէ զոր ամենեւին լուսն ու փոյսն չըլլան: Ետմզոյս թուղթ մը կը յորինէ ուր գրուածն էր թէ՛ Նեփեմեարուս Տարար տալուտը տալըն ունի Լիգերուսին: Թուղթն երբ կը Ներկայացրին թուալուսին՝ իշխանքը կը պրական թէ՛ գրուեն, անձնաւոր չէ իրենց եւն: Այսպէս կ'ընէ Ետմզոյ, բայց երբ թուղթը կը կարգաւորէ՝ նեղ կը մտնէ Նեփեմեարուս, որուն Տամանուս կ'ըլլան իշխանք տալ թէ՛ այստիկ տալըն մը չէն գրուեր. բայց ճիշդ ասով ալ պիտի յաղթէ Ետմզոյ, ներկայացրելով ինչիք մ'որ լուսն ըլլային ամենեւին: Արջուպէս Տարար տալուտին ասածն կը գառնույլ Ետմզոյս փաստարարութեամբ Լիգերուսի քրոյն որ ի պատիւ Ետմզոյս ունի ունի (անծրիանա քրոսոս) մը կ'անդնէլ կու այս: — Այսպէս կը լինայ «Ետմզոյս»՝ իրկարայ Տամապատասխանույլ մար:

Ետմզոյս այս մասն ջննչըք բարեկարգի կարծեայ ասինք՝ ասածն է, ինչուս արարար այն ստատակով որ արգիւք «Ետմզոյս» ասաւնութիւնն ասուն է թէ իրկարայ: «Հաղարուսնի գիշերացն» զերմանայի թարգմանն (Հար. ԺԳ, 29) իրկարայ կու տայ ասաւնութիւնն. նոյնպէս Յիւնեղ եւ մասաւր վարգիներ՝ ընդ Տամանայն Վերջը (էջ 372 եւն) չեմք պաշտուան է Ետմզոյս ասաւնութեան, որուն Տամանայն է Մայրներ՝ որ ընդարձակ կը խօսի այս ինչորոյն մասին, թէ՛ Ետմզոյս

կարու զպէն կը չեղ ասածս. Հոն կայ՝ «Ինն», մը, կրան 12 «Վարջ»՝ մայրի գերաններ, երեսուն «Ետմզոյ», եւ երկու «աստարակալք» (աստրի)՝ երկու Ետմզոյն, մէջ քերակ, մը ունի, չէրելով այնուպէս իրարարութեան մասը աստարեար թիւնը: Յիւնեղը որ Մայրուս (էջ 182 եւն) նախապատուս էր՝ կ'ալքեր սուլ այս յունական ձեւին, որուն զեմ գրեց միւսուղ յաստի յարան մը: Մայրուսը կը սեւէ Գերակերեօ Լպեարացոյն՝ «Վարջ փիւստակերտ քրոյ մէկ սեւն (Ա. 8, թիւ 3), կեդարուս վ'ընծայու ձնեան Տանեւելի մը աստըս, որ աստից բուսակն աստըն է. Հոն՝ Հայր մը կ'ըսուի, երկուսուն արդէս Երարաներն երեսուն երկիրի (սպիտակ ու սեւ) կ'ըրարանէր:

1 Հմմտ. Zündel, Aesop in Aegypten, Ե գիրք Rein. Mus., V, 450 եւն. Wagener, Essai sur les rapports qui existent entre les apologues de l'Inde et les apologues de la Grèce, Ի պարբերակներն Mémoires de l'Académie royale... de Belgique, XXV, 54 եւն վարգիքը Ետմզոյ-Երկիրուսը զուարէն Ետմզոյ Ը Չեփեմեարս կը Տամարի, որուն մասին յետայ:

2 Հմմտ. ZDMG, 1894, էջ 181—4, 187—98, լուս ընդարձակ է Տմուսայն անդեմեար թիւններով: Ինչը յունական Ետմզոյս ասին նախապատուսութիւնն կու տայլ Ետմզոյ անտակտով: Թուականին աստեարեար թիւնցն մին կը Տամարի ներածութեան մասն, ուր կ'ըսուի թէ թուալուսորեւն իրարու Տանեւելի կը ետարեին: Վանս զի ասով կը Տամարուսի «Ետմզոյն» Երկիրուսը երկարուս պատասխանէ: «Երկիրուս» ըստ այն ներածութիւնն լայն: Երկրորդ ասինք պարզ է ասը Տամարուս քրոյն՝ արտուսայ վրէն կտրուած գամբիւղներով, քան իրկարուս ըստ՝ ստակերկուս՝ որ արտուսայ թիւներուն կրան գրուած կ'ըսուի: Անիք լուս կը

այ կը հաստատուի որ խիկարայ միւս ընդգիրքն «Եսովպոյ» արդի բնագրին անկան են: Վերջին կեանքն մասին խոյրիք չի կրնար բլլալ: Ինչպէս նաեւ այն կէտն ալ ստայգ է որ (Պայմանագրէն ալ յառաջ) խիկարայ զոյցն բերումը ձեւաւու էր Եսովպի վրայ, եւ յետոյ մուծուած անոր վարքին մէջ, — Կեղեր պնշակի յառաջ կ'երեւայ որ Եսովպի օգեղէն աստորակն չինելու յանձնարարութիւն յունական հասարակութեանը անոր ազդուր կը կարծի Ստոյն-Կալլիսթենեայ՝ Աղեքսանդրի վարուց այն մասն, ուր կը պատմուի Աղեքսանդրի երկու թռչուն լծակով մը կատրին կապելով՝ օդոյ մէջ թռչին են: Եսովպ-խիկարի գեանապորի մէջ պահուելով ազատին ալ կը համարի Եսովպիցոսի՝ Բարեկրնակաճք, վէպէն աւանուած՝ են: Թե նմանութիւններ կան՝ պետք չկայ ուրանալու: Ստայգ ալ էր Եսովպի կենսագրին ծանօթ էր Սուս-Կալլիսթենեէն, որով առած կ'երեւայ «Կեկտենարոս», անունը՝, մինչդեռ խիկարուն ըզով պարզ «Փարաուս» մնն է: Բայց Սուս-Կալլիսթենեէն իբրեւ աղբիւր նկատու անբողջ «Եսովպոյ» զոյցին, կարելի չէ: Մոյսներ շատ լուկ պայպոսըսն է այս կէտը՝ Կշմանկելով նաեւ որ այս կամ նման բաներ չեն պակիր ընդհանրապէս արեւելեան զոյցներու մէջ: Օրինակի համար այն կէտը թէ՛ Պին աստի թագաւորներն իբրտու հասնելուներ կը խաւրէին, որոնց պատասխանել չկրողը կը առուէր, շատ հին է արդէն Յովակոսոս (Հնամ. Բ, 5) կը պատմի նոյնը Բիթամոյն եւ Սուզամոնի մասին: Եսովպոսի ըզով Սուզամոն է միշտ յայտնուի ու հանելուկները լուծողը: Ընդհակառակն Մենանդրը կը պատմէ որ Բիթամոյն իմաստունը Աղեքսանդոս (ΑΒΘΗΜΟΝΟΤ) յայտնող կ'ըլլէր Սուզամոնի հանելուկները լուծելով: Նոյնպէս կը պատմէ Գրիոս՝ յաւելլով որ Սուզամոն չկարենալով լուծել Աղեքսանդոսի հանելուկները՝ շատ սուգաւոր վճարել ստիպուած էր: Իրաւամբ կրնայ հետեւցուիլ առիթ որ «Եսովպ-խիկարի» նման զոյց մ'ալ կար, ուր Բիթամոն, Սուզամոն ու Աղեքսանդոս այն գերն ունէին, զոր ունին Լիգդրոս, Կեկտեն-

համարի զարեալ Եսովպի ըստը. Թե Լիգդրոս «Ըջ» է, որուն համեմատութեամբ Կեկտենոսի արեւն իտարուր է: Զարուց հանելուկի՝ ինչպէս ըստիք՝ նոյնպէս յունական կը համարի Մոյսներ, որ վերջապէս խիկարայ առանձնուան մէջ երկուք յունական ազդուր կը համարի: Ստոյն մասն յետոյ:

1 Յն Կալլիսթ. Բ, 41, բայց մոյսի C (ընդհանրական) այն օրինակն ու լատին թարգմանն ունին այս մասն. «Ն միւս յունական բնագրերն են մէջ հարկերը (այս. Վենետ. 1842, էջ 128, 2-րդ Մթ): Յն մար «Սուս Թատարութիւն» Սուս-Կալլիսթենեայ, Վիեննա 1892, էջ 251:

2 Եսովպիցոսի գործքն (Jamblieusի Βαβυλωνιασ) գեանապորի զոյցին առանձն ըլլալուն զգծ են արդէն փոստակաձեւեր ալ, այսպէս Rohde, der gr. Romab Բ, 367:

3 Սուզամոնի մէն է Կեկտենարոս, (սեւ Կալլիսթ. էջ 1-14 են): Հոս ալ մոյսի C ձեւագրին է որ «Կեկտենարոս» (Νεμισσαρος) մեկն ունի: Յայտնուած յետոյ անկողնու է, ուստի լուրագրչի է խիկարուն պարզ «Փարաուս» ըստի՝ առանց անուանի:

4 Յոյն բնագրերը սեւ Մոյսներ, էջ 180-190, ուրիշ անգլիկութիւններով: Աղեքսանդոսի զոյցն ծագած

նաբոս եւ Եսովպի՝ խիկարայ «Եսովպեան» իմաստագրութեան մէջ: Օգեղէն աստորակին զոյցն ալ անսովոր չէ. նոյնը կը գտնենք պարսկական առասպելեալ արքայի Կոյ-Կաւոսի մասին պատմուած, որուն համար զեւերը ըտպար մը կը շինեն ութ հարիւր փտորակ երկայնութեամբ՝ օդոյ մէջ կան, զոյց մը զոր կը յիշեն նաեւ Էլ-Թարաբր (Ա, 602) եւ Համգո (էջ 35): Տիգրուոսի (1, 411 են) Կոյ-Կաւոսի օդոյ մէջ թռչին ալ գիտէ՝ ճիշդ Աղեքսանդրի վարքին պատմուածն պէս: Արդէն աւելի հնագոյն է այս զոյցը, բարեկրնական Եսամույնի զոյցին մէջ ալ գտնուելով նոյն թռչունը:

Յմենոյցաւ մեկնութիւնն այն է որ թէ «Եսովպոս» - խիկարն եւ թէ բուն խիկարն կամ անոր արդի իմբագրութիւնքն իբրտն անկան են, այս մտքը որ մէկը միւսէն անիկաւար թարգմանուած չէ: Բայց երկուքն ալ միակերպ արդէն մ'ունեն խիկարի պատմութեան նախնականին հետ: այն սարբերութեամբ որ «Եսովպոս» ըզով այս նախնականը մեծ փոփոխութիւն մը կրած է՝ յունացած ըլլալով: Գոթախտարար որոշ գաղափար մը չունիք, թէ երբ եւ ինչպէս Յունաց անցած է խիկարու զոյցը: Բայց անցած է արդէն բաւական կանուի ժամանակաւ, ինչպէս կը ցուցնեն դասական յունական մատենապարզ քանի մը յիշատակութիւնք: Ասոնց մասին կ'արժէ զբն մ'ունելի ընդարձակ խօսիլ, ինչպէս նաեւ այն աղեքսանդութեան մասին, զոր ունեցած է խիկար ընդհանուր գրականութեան վրայ:

(Ըրոնուելի) 2. Յ. 8.

ՊԱՅՄԱՆԱԿԱՆ

ԳԵՂՈՒԹԻՔ ԶԵՂԻՍՏՐԵՔԻՐԻՐԳԼՈՍԵՏԻՍ Կ'ՈՍՏՐՈՍՏԱՆԵՆ ԹԷ ԻՐԵՆԵ ՆԵՐՍԻՍԵՆԵՐ ԶԵՆՔԻՆԵՆ ԵՆ ԱՐՄԵՆԻԱ

(Ըրոնուելի-Ինն)

Ըստ համանակն է, որ ձիկտայի արբուներն — ինչպէս վերն ալ ըսուեցաւ — կ'ուզէր Հայերը գոհացնել եւ զերեւը այս գրելիք անանօրինակի պարտաւորութիւնն ստլատ

կ'էր Մոյսներ միջնորդեան Մարգարեան զոյցը, զոր արդէն ձեւ գարսն կը յիշեն Նուսրի Լարէս († 1022) եւ ուրիշներ:

1 Մոյսներ արիշ սեւը մը (էջ 194) արդ ընթերցման սխալ մը կը համարի «Լիկիթոս» (ΔΥΚΗΡΟΣ) անունը, զոր կը համարի Յովիթայ զոյց «Աստիթոս» (ΑΣΥΗΡΟΣ), արդեամբք ալ զիտա կրնար այս չիփոխութիւնն յառաջ գալ: Կեկտենարոսի մեկնութիւնը յոյսակի է, յետոյ առանձն ըլլալով Կալլիսթենեէն: Միջինի կը մնայ ուրեւ միայն այն կէտն որ խիկար «Եսովպոս» եղած է Յունաց ըզով:

2 Յն Մոյսներ, էջ 191, ուր յիշուած են այս մասին եղած քննութիւնքն են: